

Van Geert van Istendael verschenen ook:

Bekentenissen van een reactionair

Vlaamse sprookjes

Het geduld van de dingen

Anders is niet beter

Altrapsodie

Nieuwe uitbarstingen

Verhalen van het Heggeland

Veldwerk in Vlaanderen

Alle uitbarstingen

Taalmachine

Arm Brussel (nieuwe editie)

De zwarte steen

Mijn Nederland

Alfabet van de globalisatie

Berichten, bezweringsen

Mijn Duitsland

Kerstverhaal

Gesprekken met mijn dode god

Sociale zekerheid en andere gedichten

Tot het Nederlandse volk

Manneke Pis

Een geschiedenis van België voor nieuwsgierige kinderen (en hun ouders) (samen met Benno Barnard)

Geert van Istendael

Arm Brussel

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

© 1992, 2002, 2013 Geert van Istendael

Eerste druk 1992

Tweede, herziene druk, 2002

Zesde, herziene druk, oktober 2013

Omslagontwerp Zeno

Omslagfoto's Filip Van Zandycke

Foto auteur Bart Lasuy

Typografie binnenwerk Zeno

Illustraties binnenwerk Filip van Zandycke

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 450 2518 6

D/2013/0108/757

NUR 323

www.atlascontact.nl

Inhoud

Bij deze nieuwe uitgave	9
Een lang istaure	11
Een lange geschiedenis	
Une longue histoire	
HOOFDSTUK 1 Den aven taëd	13
De oude tijd	
Le vieux temps	
HOOFDSTUK 2 De neuyen taëd	45
De nieuwe tijd	
Temps nouveaux	
HOOFDSTUK 3 Aa en neu toêle	107
Oude en nieuwe talen	
Vieilles langues, langues nouvelles	
HOOFDSTUK 4 Afkrapsel van aa stiene	165
Restanten van oude stenen	
Ce qui reste des vieilles pierres	

HOOFDSTUK 5	Een schuûn stad, een lilleke stad Een mooie stad, een lelijke stad Une belle ville, une ville moche	185
	Brussel op papee en op stroêt Brussel op papier en op straat Bruxelles dans ses textes et dans ses rues	217
HOOFDSTUK 6	Schrave Schrijven Ecrire	219
HOOFDSTUK 7	We doon een toerreke We maken een wandelingetje Et si on se balladait	269
	Enkele recente boeken over Brussel	287

Bij deze nieuwe uitgave

Waarom heb ik dit boek geen nieuwe titel gegeven: *Rijk Brussel?* Brussel schijnt op twee na de rijkste regio van Europa te zijn. Dat meldt Eurostat (bericht van 21 maart 2013). Alleen Centraal Londen en het Groothertogdom Luxemburg doen het beter. Na Brussel komt Hamburg en vervolgens Île de France, zeg maar Groot Parijs, dat laatste op gelijke voet met, niet schrikken, Groningen.

Toch heb ik de oude titel behouden, niet zozeer omdat ik tegen beter weten in stijfhoofdig ben, maar omdat ik ervan overtuigd blijf dat hij juist is.

Brussel is arm én rijk tegelijkertijd. Volgens de cijfers van de Belgische Federale Overheidsdienst Economie liggen de drie armste gemeenten van België in het Brusselse Gewest en bij de tien armste zijn er zeven uit de regio Brussel (bericht van 24 oktober 2012). Bovendien wonen in Brussel arm en rijk, op elkaars lip, soms nog geen steenworp van elkaar verwijderd. Bovendien verdiept de kloof tussen het welvarende zuidoosten van de stad en het berooide centrum en westen zienderogen. Bovendien groeit meer dan één derde van de kinderen op in een gezin zonder inkomen uit arbeid. De armoede is vaak, of moet ik zeggen meestal, uitzichtloos. Geen wonder dat hoogleraren, andere intellectuelen en politici het erover eens zijn dat vandaag armoede en werkloos-

heid de zwaarste problemen zijn in de hoofdstad van Europa.
Ik blijf erbij, *Arm Brussel*, zo moet dit boek blijven heten.

Wellicht zal de lezer het vreemd vinden dat ik zoveel bladzijden besteed aan de geschiedenis van Brussel. Ook daar heb ik goede redenen voor.

Brussel is van beslissende betekenis geweest in de geschiedenis van België en Nederland én van Europa, vooral sinds de zestiende eeuw, maar evengoed vandaag.

Brussel is zeker niet de enige Europese stad die geprobeerd heeft haar oorspronkelijke taal te verloochenen. Maar Brussel is wél een van de zeldzame Europese steden die proberen haar oeroude en haar betrekkelijk nieuwe taal in vreedzaam evenwicht te houden. Dat alles kun je alleen begrijpen als je de historische verhalen kent van deze stad.

Daarom wilde ik de bladzijden over de vreemde geschiedenissen van Brussel behouden. Maar van heinde en verre zijn talloze mensen met hun talloze andere talen tot ons gekomen. Dankzij hen kon ik de oude verhalen aanvullen met nieuwe, die op hun beurt historisch zullen worden.

Maar dat is grondstof voor andere boeken, voor boeken die anderen zullen schrijven.

Brussel, 30 juni 2013

Een lang istaure
Een lange geschiedenis
Une longue histoire

Den aven taëd

De oude tijd

Le vieux temps

Dit is een boek voor alle Brusselaars. Ze kunnen afkomstig zijn uit een geslacht dat al eeuwen in de Brusselse kuip woont of ze zijn misschien gisteren hier aangeland, ze kunnen zwart zijn of sproeten hebben, gezegend zijn met een wipneus of een haakneus, klein, groot, vrouw, man, jongen, meisje, vrolijk of droef, stuurs of vriendelijk, vrijzinnig of vroom, zij zijn mijn medeburgers, mijn medestedelingen en ik, die hier toevallig geboren ben, ik vind dat zij allen er alle belang bij hebben de verhalen van hun stad, mijn stad, onze stad te kennen. Vooral de oude verhalen moeten ze kennen, de verhalen waar ze niet mee vertrouwd zijn, de verhalen over het reilen en zeilen van Brussel toen de grootouders van de grootouders van hun betovergrootouders leefden, hier of elders op aarde, de geschiedenis van ons aller Brussel.

Kom met me mee, we trekken het verleden in, het verre verleden, meer dan duizend jaar dalen we af in de poel van de tijd.

In het jaar onzes Heren 977 zou een zekere Karel, broer van de West-Frankische vorst Lotharius, het hertogdom Neder-Lotharingen geërfd of wellicht als *beneficium* gekregen hebben, dat wil zeggen, als een voordeel horend bij zijn ambt. De nieuwe hertog bestuurde een gebied tussen Rijn en Schelde dat voor hedendaagse

begrippen onvoorstelbaar uitgestrekt was. Onvoorstelbaar - denk de autosnelwegen weg, de hogesnelheidstreinen, de vliegtuigen, de waterwegen, denk mobieltjes en internet weg en vergeet alle navigatiesystemen, weg, weg, weg. Laat de edelman zijn leen bereizen zoals hij het werkelijk deed: te paard, te voet en, tijdens het gunstige seizoen, wanneer de stromen zich gedeisd houden, in een houten schuit. Hoe ver raak je zo op één dag? Hoeveel dagen duurde duizend jaar geleden honderd kilometer? De koningsstad Aken lag en ligt verder weg, honderddertig kilometer te voet van Brussel. Als je acht uur per dag stapt over onze uitstekend verharde wegen duurt het ten minste drieënhalve dag. In die tijdsspanne reis je vandaag van Brussel naar Los Angeles via Peking. Karels hertogdom was zo groot en zo woest als Patagonië.

Ergens in Noordwest-Europa, daar waar een heerweg langs het onberekenbare water van de rivier de Zenne liep, te midden van rietpollen en vennen, onder de kreten van de roerdompen, bouwde Karel een burcht, een voorpost aan de uiterste westrand van het Regnum Francorum Orientalium, het rijk der oostelijke Franken, dat later de naam Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie zal gaan heten. Hij moest daar in zijn uiterste uithoek de keizer van dat rijk dienen, wat erop neerkwam dat hij ervoor zorgde dat niemand de westelijke grens schond en dat de schaarse onderdanen zonder opstandige gebaren hun dagelijkse pot vreten uit de grond bleven krabben.

Op die plek, voor ons onherbergzaam, voor de verre voorvaderen beter bewoonbaar dan andere plekken, ontstond Bruocsella, de nederzetting (*sele, sala, zaal*) in het moeras (*bruoc, broek*, dat betekent drasland dat 's winters onderloopt). En hij bracht het gebeente van de aldaar in slikken en op heuvelen vereerde Sint-Goedele naar zijn hol, veilig en versterkt verscholen op een slijkbank in de Zenne. Goedele is tot op heden populair gebleven in Brussel. Zelfs jongere bewoners van deze stad noemen de hoofdkerk zelden spontaan Sint-Michiel. Een fractie van een seconde eerder staat telkens opnieuw die adellijke kloosterlinge uit de vroege

Middeleeuwen klaar, Goedele, na meer dan twaalfhonderd jaren. Ze zou in de achtste eeuw geleefd hebben, zou, want Goedele hoort thuis in vrome legenden.

Waar Karel op het einde van de tiende eeuw zijn burcht van ruwe boomstammen liet timmeren, stonden al een paar honderd jaren hutten te verzakken bij een primitief kerkgebouw dat, ja toen al, aan Sint-Michiel was gewijd. De stulpen hurkten op de randen van de Zennemeander, Sint-Michiel hurkte boven op een helling, maar helemaal vast staat de naam van de patroonheilige niet. Boeren zouden een onderkomen hebben gezocht onder vochtige strodaken en vrijwel zeker werd er een of ander vissers- en jagersgermaans gefluisterd. Vanaf 965 slaat men er munten, misschien komen rond die tijd zelfs kooplieden naar een markt. De plek is dan toegewijd aan Sint-Gorik, wat niet de toepasselijke naam van de beschermer der zompen is, maar drager van vreugde betekent. Het Sint-Gorikspein bestaat nog altijd, het ligt vlak bij de Beurs, het galmt van feestgedruis en Brussels oudste en jongste instelling, het caféterras, is oppermachtig in het straatbeeld.

Brussel, leugen en vreugde.

Ik lees een brochure uit het jaar 2000. Zij werd uitgegeven door het Commissariat Général aux relations internationales de la Communauté française Wallonie-Bruxelles en verschaft toelichting bij een tentoonstelling die bestemd is voor buitenlandse gebruik. 'Bruxelles compte aujourd'hui quelque 90% de Francophones', schrijft het illustere commissariaat, Brussel telt vandaag zowat 90 procent Franstaligen en tot op heden blijven Franstalige Brusselaars van hoog tot laag dat cijfer koesteren. De meer dan 50 procent Brusselaars van Marokkaanse, Turkse, Italiaanse, Spaanse, Griekse, Deense, Japanse, Duitse, Britse, Zweedse, Pakistaanse, Poolse, Roemeense, Bulgaarse en andere herkomst die weten wat hun te doen staat: Frans spreken of ze bestaan niet langer. Wel erkennen de francofonen dat de mensen hier ooit *thiois*, Diets, praatte, dit wil zeggen Nederlands. Stop! Dat laatste woord is taboe.

Zelfs de naam Brussel mag volgens deze mensen niet Neder-

lands zijn. Hij zou van het Keltische woord *bruoc* komen, dat betekent moerassige plek vol struiken en van het Latijnse woord *cella*, dat dan kapel of kluis betekent. Keltisch, oftewel Gallisch + Latijn = Frans, nietwaar? Wat je niet allemaal uit je duim moet zuigen als je weigert en blijft weigeren de waarheid te zeggen, namelijk dat Brussel in zijn meer dan duizendjarige bestaan meestal Nederlands heeft gesproken, althans, de Brabantse variant van het Nederlands of een van zijn archaïsche voorlopers. Leert men dan nooit iets? Want dit is recidive. In 1979 hebben de Franstaligen al eens geprobeerd door middel van een tentoonstelling Brussel een Keltisch-Romaanse oorsprong toe te dichtten. De nazi's hebben tijdens de Tweede Wereldoorlog een tentoonstelling georganiseerd met de titel *Prag – Tausend Jahre deutsche Stadt*. Je moet af en toe toch uitkijken in welk gezelschap je je begeeft.

Laten we terugkeren naar de feiten, naar de elfde eeuw. Waar de Zenne bevaarbaar wordt voor broze, houten scheepjes, komt een brug. Een vlek van enkele in elkaar geflanste hokken – kippen, zwarte varkens, een paar vaten, een paar glibberige vlonders – heet *portus*, dit wil zeggen dat hier handel wordt gedreven over het water. Brusselse munten tref je bij tientallen aan in die andere moerassen, aan de andere uiterste rand van het Heilige Roomse Rijk, op de oevers van de Baltische Zee. Druk verkeer en stapeling en verlading. Van boten op karren, van karren op boten, wol, zout, schapen, wijn. Herbergen en – al heel vroeg wonen in Brussel Joden – geldwisselaars.

Brussel wordt bestuurd door de graven van Leuven. Tot in de achttiende eeuw zal Leuven pretenderen dat het de eerste stad van Brabant is, maar al in de Middeleeuwen wordt het door Brussel overvleugeld. Na 1585 scheurde het hertogdom Brabant, de economische en culturele kern van de Zeventien Provinciën, in twee stukken. Het noorden was generaliteitsland, het zuiden lag in de Spaanse Nederlanden. Aan het eind van de achttiende eeuw verdeelde de Franse bezetter dat zuidelijke deel in het *département de*

la Dyle en het *département des Deux-Nèthes*, die later twee Belgische provincies zouden vormen, Antwerpen en Brabant. Pas nu, nu de laatste restanten van het luisterrijke hertogdom Brabant onherkenbaar verminkt zijn – ooit strekte het zich uit van 's-Hertogenbosch tot de oeroude Chaussée Brunehaut – nu slechts een stomp Vlaams-Brabant rest en een romp Brabant Wallon, nu Brussel uit Brabant werd verstoten, nu eindelijk kan Leuven zich weer hoofdstad noemen, van het overschotje Vlaams-Brabant, niet meer.

Terug in de tijd, naar de elfde eeuw. Graaf Balderik laat het gebeente van Sint-Goedele naar een Sint-Michielskerk dragen op de berg. Zelf kiest hij woonst op de Koudenberg, wat verder op de hoogte. Het is nog te vroeg voor gotiek, en het strakke, stralend witte Koningsplein dat vandaag de dag de heuvel bekroont, moeten we uit het hoofd bannen. Een kleine kerk van ruw gehakte steen, ramen als spleten, dat was Sint-Michiel op de berg. Vermoedelijk stond het roomse gebedshuis boven op een paar verzonken, maar daarom nog niet vergeten Keltische of zelfs pre-Keltische offerstenen.

Balderik is een ijverig bestuurder. Hij verbetert de hoofdweg op de plek waar die de Zenne oversteekt. Het is niet de eerste de beste hoofdweg. Hij verbindt de rijkste haven van West-Europa, Brugge, met de belangrijkste stad in het Duitse Rijnland, het bisschoppelijke Keulen. Brugge ligt op dat moment in het buitenland, in het verre graafschap Vlaanderen, dat, anders dan Brabant, een leen is van de Franse koning. Balderik zou ook een kapittel van kanunniken hebben gesticht in Sint-Michiel op de berg, zodat deze kerk voorrang krijgt boven de omliggende parochies. Maar veel meer dan een open plek in de nabijheid van het Zoniënwoud, waar rook opsteeg en waar een paar broze boten in het oeverslijk lagen, was Brussel toch niet.

We weten zelfs niet met zekerheid wanneer de eerste stadswal om Brussel heen werd gebouwd. Als je langs de geheel uit betonafval, grootheidswaan en wansmaak opgetrokken gebouwen van de

Keizerslaan loopt, zie je naast een kegelbaan een stuk oude wal met de Hoektoren. Het fragment staat haaks op de richting van de straat. Er is nog de Zwarte Toren, die je vindt als je op weg bent naar een der visrestaurants op het Sint-Katelijneplein, en als je geld te veel hebt en een kopje koffie drinkt in het sas-hotel, valt nog een onderdeel van de eerste muur te bewonderen, zij het een vervalst onderdeel. Je hebt nog een half dozijn stenen bij de Fortis-bank, de Plebaantoren in de tuin van de Sint-Michielsdekenij is goed verborgen, met wat geluk vindt de toevallige bezoeker de Villerstoren, maar het brokstuk op de speelplaats van de Cellebroersschool zal hem zeker ontgaan. Ga liever kijken hoe de Zwarte Toren in de eveneens Zwarte Lievevrouwstraat klem gezet werd door een hedendaags hotel en onthoud deze schande. Zij zal in de volgende bladzijden vele plekken in de stad ontsieren. Brussel is de stad die zichzelf onophoudelijk vernielt. Onbekommerd gaat zij haar eigen vlees te lijf. Andere steden zijn puinhopen na bombardementen. Brussel heeft geen oorlog nodig, wij, Brusselaars vernietigen onze stad zelf wel, in vredestijd.

De oude wal was de eerste beschermende muur, de eerste scheidslijn tussen horig en vrij, tussen burger en buitenman. De Brusselaar is hem allang vergeten, precies zoals Brussel voortdurend zijn verleden probeert weg te moffelen, niet alleen de wallen, maar ook de straten binnen die wallen, de huizen langs die straten, de taal die in die huizen wordt gesproken, de schrijvers die die taal hebben geboekstaafd. Voortdurend ondermijnt Brussel zichzelf, minacht het zichzelf ten voordele van iets anders en liefst van *eet neut, eet gruût*, iets nieuws, iets groots.

De heersers van de stad zullen naar de Koudenberg blijven trekken. Is één naam met grotere trefzekerheid gekozen dan juist die: Koudenberg? Wat macht heeft, gaat te werk zonder emotie en bekijkt vanuit zijn ijzige hoogte wat geen macht heeft. De Brabantse hertogen wonen er, de Bourgondische hertog Filips de Goede houdt er verblijf, keizer Karel's landvoogdessen en Filips 11's Spaanse bloedzuigers, later aartshertog Albrecht en Isabella, de

Oostenrijkers, de Belgische koningen. Alleen Europa, geenszins de wreedste, maar zeker de kilste van alle, troont niet op die berg. Het kruipt liever in een krater ergens tussen Etterbeek en Jubelpark.

In de loop van de dertiende eeuw al werd Brabant een machtig en welvarend hertogdom. Het behelsde behalve Brussel, Leuven en 's-Hertogenbosch nog andere belangrijke steden als Antwerpen en Breda, het reikte over de Kempen heen tot bij de grote rivieren. Voor zover er al iets als een officiële taal werd gebruikt, was dat het Latijn en later steeds vaker het Middelnederlandse Brabants, behalve voor *le Roman País*, dat is het gebied rond Wavre, Gembloux en de oude abdij van Nijvel. In Brussel was nergens een spoor van Frans te bekennen, zeker niet in de bestuurstaal.

Tegen het einde van de dertiende eeuw wordt Jan I hertog van dat rijke gewest. Hij was toen vijftien jaar oud, vocht in toernooien, zoop, zat achter de vrouwen aan en dichtte in de volkstaal. Deze jonge god zou beslissen dat oorkonden voor het eerst niet meer in het Latijn maar in het Nederlands werden opgesteld. Dat was géén vanzelfsprekend besluit. In het graafschap Vlaanderen, ten westen van de Schelde, spraken de graven Frans en was de grafelijke bestuurstaal Frans. Het gebied ressorteerde dan ook onder de Franse kroon. We mogen daarbij niet uit het oog verliezen dat de gewone mensen in hun dagelijkse leven onvergelijklijk veel minder met de overheid te maken hadden dan wij nu. En Jan I, geboren Brusselaar, ... *die Brussel minde vor alle steden die hi kinde* ... maakte van zijn geboortestad zijn gebruikelijke residentie, ten nadele van Leuven.

In de loop van de dertiende en de veertiende eeuw ontstaat langzamerhand de Brusselse *cuype*, een gebiedsomschrijving die ruwweg overeenkomt met de helft van het huidige Brusselse Gewest of de negentien gemeenten. We moeten er ons echter voor hoeden voorafbeeldingen van Belgische compromissen, die thuishoren

in de twintigste eeuw, te zoeken in de Middeleeuwen. Het woord *cuype* heeft te maken met tolheffing en betekent dat inwoners uit dorpen in de omgeving van Brussel dezelfde lasten betalen en dezelfde voorrechten hebben als de mensen van de stad zelf.

Zeven schepenen besturen de stad. Zij zijn patriciërs uit machtige geslachten: Coudenberge, 's Hüge's Kints of Clutinc, Leeuws, Rodenbeke, Serroelofs, Uten Steenwege, Weerts. Zij hadden onder meer de plicht de zeven stadspoorten te bewaken en hadden het privilege recht te spreken over telgen uit hun eigen sibbe. Toch waren zij niet van adel. Herhaaldelijk werd geprobeerd die clans oeroude voorvaderen te bezorgen. Zo zou Weerts rechtstreeks afstammen van een vorst der Vandalen.

Dat de zeven geslachten de zeven poorten van Brussel bewaakten, maakt zelfs deel uit van een heus *corpus arcanum*. Was Brussel niet op zeven heuvelen gebouwd, net zoals Rome? Waren er niet zeven parochies? Was niet met elke naam een metaal verbonden, goud, zilver, ijzer, kwik, tin, koper en lood? En met elk metaal een planeet? En werd die naam niet zowel door vaders als door moeders doorgegeven aan de nakomelingen? Wees dat niet op een voorchristelijke vruchtbaarheidsgodsdienst? Voor we het weten, raken we verstrikt in geheime ritens van druïden, in de zwarte arbeid van alchimisten en de duistere praktijken van heidense magiërs. Vast staat dat de namen van de zeven geslachten voor het eerst vermeld worden in 1306. Daarvoor zouden het er meer geweest zijn. Het kan geen toeval zijn dat net dié vooraanstaande families samen met hertog Jan II een volksoproer, een *commoigne* hebben bedwongen. Wees overigens niet verbaasd over de curieuze schrijfwijze van het woord *commune*. In de mate van het mogelijke geeft die spelling een combinatieklank weer die je alleen met een nieuw teken zou kunnen opschrijven, een korte oe, samengedrongen met iets wat naar w zweemt, een j en een n in één oign-stoot. De klank is, zij het in andere woorden, nog altijd zeer verspreid in het oude dialect van de stad. Dat deel van de com-

moigne heeft niemand ooit kapot gekregen.

Het gemene volk en de kleine burgerij komen in opstand. Ze willen deelnemen aan het bestuur en dat lukt hun ook. Van 1303 tot 1306 worden de stadszaken beheerd door de commoigne van zesendertig ambachten. Lang zingen ze het niet uit. De hertog kiest de zijde van de patriciërs, de patriciërs scharen zich in groten getale aan de zijde van de hertog. Met vereende krachten hakken zij op een natte wei bij Vilvoorde de Brusselse ambachten in de pan. Het was 1 mei, maar nog lang geen feest voor de arbeiders:

*Het was een cranc mei dat si haelden:
Want si swaerlijke betaelden
Met scanden ende smerten.
Daer verloren si al haer herten,
Ende quamen tshertoghen wille,
Ende swegen voerdane stille, ...*

schrijft Jan van Boendale.

Het blijft niet bij een smadelijke nederlaag. Hertog en patriciërs willen dat het gemeen, volgens het woord van de dichter, voortaan zwijgt. Dozijnen worden zonder vorm van proces vermoord, enkelen van hen levend begraven. Ambachtslieden mogen geen wapens meer dragen, zelfs vrij in de stad rondlopen is er niet meer bij. De patriciërs die partij hadden getrokken voor de ambachten verliezen hun voordelen. Pas in de vijftiende eeuw zouden de commoignes voor de kleine man deelname in het bestuur afdwingen – driehonderd jaar voor de in bloed gesmoorde commune van Parijs.

Niet lang daarna, in 1312, heeft dezelfde Brabantse hertog Jan II in het dorp Kortenberg, op een boogscheut van Brussel, een overeenkomst gesloten, onder meer met steden als Brussel, Leuven, Antwerpen en 's-Hertogenbosch. In die oorkonde erkent een vorst voor de eerste keer in onze gewesten en voor de tweede keer in Eu-